

Ірина Ковальова — дослідниця морфології та еволюції кажанів

Ігор Загороднюк, Наталія Жукова

Інститут зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України (Київ)
Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zozzag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I., N. ZHUKOVA. Iryna Kovalyova, a morphologist, evolutionist, researcher of morphology and evolution of bats. — An essay on a scientist who devoted her entire life to studying the functional morphology of bats and their adaptations to flight and their evolution, especially in connection with the specifics of wing balloons, chest, lungs, and diaphragm. A graduate of Kyiv State University, Iryna Kovaleva (1956–2018) worked all her life in the Department of Morphology at the Institute of Zoology of the Ukrainian Academy of Sciences, where she went from graduate student to senior researcher. She authored more than 110 scientific publications in various journals of Ukraine and the world. Iryna Kovalyova was one of the most active participants in the institute's expeditions and scientific conferences.

Біографічні деталі

Ірина Михайлівна Ковальова народилася 3 січня 1956 р. в м. Москві. Навчалася в Київському державному університеті, який закінчила у 1980 р., здобувши спеціальність «біологія». Після КДУ рік працювала лаборантом у середній школі, з 11.1974 — в Інституті зоології АН УРСР у відділі еволюційної морфології хребетних. У 1988 р. захистила дисертацію кандидата біологічних наук; мала звання старший науковий співробітник (20.09.2007). Неодноразово була в.о. завідувача відділом, в якому працювала.

2011 р. представила до захисту докторську дисертацію, але захист не відбувся. Була заміжня; мала доньку, чоловік — науковець, Леонід Тараборкін (1955–2020), з яким Ірина Михайлівна мала низку спільних статей. Пішла з життя після тривалої хвороби, 11.02.2018. Похована в Києві, на Звіринецькому цвинтарі.

Рис. 1. Ірина Ковальова. Фото з особової справи в архіві ІЗАН, аркуш обліку кадрів за 14.11.1987. Редаговано.

Ключові доробки в галузі теріології

Дисертація мала назву «Морфо-екологічні особливості будови грудної клітки рукокрилих», захищена 1988 р. (керівник — М. Ковтун). З 1994 р., коли відділ очолив д.б.н. М. Ковтун, зусилля дослідниці зосереджені на функціональній морфології та екоморфології кажанів, розробці концепції походження кажанів, вивченні їхніх адаптацій до польоту, зокрема особливостей дихальної системи та органів локомоції (Kovalyova 1995, 2014). Ірина Ковальова багато уваги приділяла й вивченню біології кажанів.

Автор 110 наукових праць, включно з монографією і навчальним посібником. Період публікаційної активності випадає на 1980–2018 рр. Найцитованішими теріологічними публікаціями (тут назви подано скорочено, без додаткової латини) є такі: «Аналіз добової активності кажанів помірних широт» (Ковальова 2007: 8 цит.); «Вплив сили тяжіння на адаптацію форми та функції грудної клітки рукокрилих» (2002: 6 цит.), «Емпірична оцінка адаптивних перетворень у грудній клітці кажанів методами кластерного аналізу» (англ.) (Kovalyova & Taraborkin 2001); «Сучасний статус та розповсюдження *Barbastella barbastellus* в Україні» (Ковалева & Тараборкин 2001: 5 цит.), «Морфофункціональні особливості літальної перетинки рукокрилих у зв'язку з еволюцією ряду» (Ковалева 2013: 4 цит.), «Еволюція кажанів у світлі адаптаційних перетворень дихальної системи» (англ.) (Kovalyova 1995).

2011 р. І. Ковальова представила докторську дисертацію «Закономірності морфофункціональної організації респіраторної системи кажанів», проте захист скасували через певні бюрократичні недоліки. Попри це, дослідниця продовжувала працювати у своєму напрямку і публікувала нові статті.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Ірина Ковальова — завжди привітна колега, усміхнена, доброзичлива. особливістю наукової роботи Ірини була завжди висока відповідальність за якість кожного факту, кожної ілюстрації, кожного посилання.

Її останні дослідження пов'язані з вивченням механізмів адаптації респіраторної системи кажанів протягом онто- та філогенезу, з урахуванням екологічних факторів (сила тяжіння, парціальний тиск кисню) та етологічних особливостей (антиортостатичне положення, особливості локомоції, стратегія кормодобування). Дослідниця запропонувала ідею, за якою літальні болини кажанів беруть участь у метаболізмі тварин на всіх стадіях онтогенезу (Ковалёва 2008 та ін.) і могли виникнути у процесі ембріогенезу предкових форм.

Рис. 2. Ірина Ковальова на доповіді в НУБіП у рамках 11 конференції «Морфологія нового століття» з нагоди 100-річчя від дня народження С. Ф. Манзія. Фото з сайту НУБіП, 26–27.09.2013 р.

Завжди дбала про підготовку статей англійською та представленість результатів у різних типах видань різних країн. Попри те, що її тематика була надто вузькою, вона вміла знайти шляхи виходу її даних на загальнобіологічні теми, як от походження кажанів та адаптації їх до польоту.

1994 р. отримала диплом стипендіата 1993–1994 рр. від Міжнародного наукового фонду Дж. Сороса за проблемою біорізноманіття.

Ірина Михайлівна була членом Групи спеціалістів з кажанів Міжнародного Союзу Охорони Природи (Chiroptera Specialist Group of IUCN's Species Survival Commission). Відповідно, вона стала одним зі співавторів Європейського плану дій щодо підковика великого (1999).

Сторінка про дослідницю на сайті ІЗАН: <https://bit.ly/33Tsypo>

Профіль дослідниці в гугл-академії ($h = 4$): <https://bit.ly/3GO2IY6>

Література

- Ковалева, И. М., Л. А. Тараборкин. 2001. Современный статус и распространение *Barbastella barbastellus* (Chiroptera, Vespertilionidae) в Украине. *Вестник зоологии*, **35** (3): 79–84.
- Ковальова, І. М. 2007. Аналіз добової активності кажанів (Chiroptera) помірних широт. *Вісник Білоцерківського державного аграрного університету*, **47**: 180–183.
- Ковалёва, И. М. 2008. Строение и функции кожи летательных перепонок рукокрылых (Vespertilionidae, Chiroptera). *Вестник зоологии*, **42** (6): 525–534.
- Ковалёва, И. М. 2013. *Морфофункциональные особенности летательной перепонки рукокрылых (Mammalia, Chiroptera) в связи с эволюцией отряда*. Институт зоологии НАН Украины, Киев, 1–88. (Серия: Вестник зоологии; Отдельный выпуск 27).
- Kovalyova, I. M. 1995. Bats evolution in the light of adaptational transformations of the respiratory system. *Myotis (Bonn)*, **32**: 9–19.
- Kovalyova, I. M., L. A. Taraborkin. 2001. The empirical estimation of adaptive transformations in the Bats' thorax using the cluster analysis methods. *Proceedings VIII European Bat Research Symposium (EBRS). Volume 2*. Krakow, 59–80.
- Kovalyova, I. M. 2014. Key morphofunctional transformations in the evolution of chiropterans (Mammalia, Chiroptera). *Russian Journal of Developmental Biology*, **45** (6): 324–336.
- Kovalyova, I. M. 2015. Comparative aspects of the morphogenesis and morphology of the wing membranes of bats (Chiroptera) and flying lemurs (Dermoptera). *Vestnik zoologii*, **49** (4): 361–368.

ЗАГОРОДНЮК, І., Н. ЖУКОВА. Ірина Ковальова — морфолог, еволюціоніст, дослідниця морфології та еволюції кажанів. — Нарис про науковицю, що все життя присвятила вивченню функціональної морфології кажанів та їхньої адаптації до польоту, вивченню питань їх еволюції, надто у зв'язку з особливостями крилових болон, грудної клітки, легень та діафрагми. Випускниця Київського державного університету, Ірина Ковальова (1956–2018) працювала все життя у відділі еволюційної морфології хребетних Інституту зоології АН УРСР (згодом НАН України), де пройшла шлях від аспірантки до старшого наукового співробітника. Є автором понад 110 наукових публікацій у різних виданнях України й світу. Ірина Ковальова — один з найактивніших учасників експедицій інституту та наукових конференцій.